

Підлужна Г.В.,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри філології і
лінгводидактики

Психолого-педагогічні умови активізації читацької самостійності молодших школярів

Сучасна методична наука, використовуючи кращі надбання педагогічної спадщини, визначила основні напрями літературної освіти школярів, вимоги до вмінь учнів початкових класів щодо роботи з книжкою, зміст і структуру занять із позакласного читання. Однак вирішення першочергового завдання сучасної школи – формування духовно багаті особистості громадянина суверенної України – потребує використання нових резервів її початкової ланки.

Як засвідчив аналіз спеціальної літератури та підтвердили результати наших експериментальних досліджень, підвищення ефективності уроків позакласного читання значною мірою залежить від ряду факторів психолого-педагогічного й методичного характеру, на яких зупинимось детальніше.

Насамперед важливою умовою підвищення ефективності уроків позакласного читання є здійснення системного підходу до їх планування. Про необхідність такого підходу свідчать наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, значний інтерес становлять положення, висловлені Г. Костюком. Виділяючи провідну роль навчання в розвитку учнів, учений зазначав: "Ті знання стають міцним надбанням учня і вкладом в його розвиток, які систематизуються, об'єднуються в певну структуру. Окремі знання, не співвіднесені між собою, не об'єднані в певну систему, швидко втрачаються, забуваються" [1: 388].

Щодо розробки будь-якої системи завдань (уроків) варто пам'ятати, що в її основу повинні бути покладені вимоги, які враховують специфічну мету даної системи й одночасно загальні цілі навчально-виховного процесу: освітні, розвивальні, виховні. Тільки за такої умови система уроків не є самоціллю, а виступає дидактичним засобом, що органічно поєднується з процесом навчання. Таким чином, приступаючи до планування уроків позакласного читання необхідно створити систему, яка б передбачала:

- запровадження різних типів уроків за дидактичною метою, змістом і формою проведення, кожен із яких містив би спеціальні вправи, спрямовані на розвиток навичок самостійної роботи з книжкою;
- дотримання логічної послідовності в розташуванні уроків на основі принципу наступності в навчанні;
- відповідність основним принципам виховання молодших школярів у сучасних умовах (М. Стельмахович): науковості, національної свідомості й українського патріотизму, історизму, народності, гуманності й демократизму, природовідповідності, культуровідповідності, працьовитості, самодіяльності,

активності й ініціативи учнів, гармонії родинно-громадсько-шкільної педагогічної взаємодії.

Оскільки в розвитку школяра вирішальне значення має педагогічно організована діяльність (П. Гальперін, В. Давидов, Л. Занков, Г. Костюк, А. Люблінська, О. Скрипченко та ін.), необхідною умовою навчання є добір спеціальних вправ і завдань та побудова такої їх системи, яка була б спроможною забезпечити поступове зростання потреби школярів у спілкуванні з книжкою й вироблення навичок самостійної роботи з нею. При цьому слід враховувати, що дії школярів повинні бути різноманітними: простими й складними, практичними й розумовими, репродуктивними й творчими. Діяльність учнів має поступово ускладнюватися: необхідно змінювати її зміст, цілі й завдання, підвищувати вимогливість до швидкості та якості виконуваних дій, самостійності й варіативності рішень, їх обґрунтованості.

Розвивальна функція навчання реалізується через таку організацію діяльності учнів, за якої увага приділяється не лише змісту, а й способам роботи учнів, формам їхньої пізнавальної діяльності. Серед прийомів активізації пізнавальної діяльності школярів важливе місце займає створення на уроках проблемних ситуацій, які значною мірою сприяють розвитку самостійності школярів. Проблемне навчання в літературі тлумачиться як таке, у якому обов'язково наявні прийоми активізації інтелектуальної праці учнів.

Перевага активного способу навчання школярів – у вищому рівні інтелектуального навантаження та більшій емоційній насиченості уроків. Як слушно зауважується в "Концепції літературної освіти", навіть "нова інформація може значною мірою втратити свою пізнавальну привабливість, коли вкладається у звичні рамки тих методів і форм роботи, якими постійно користується вчитель" [2: 28]. Отже, одну з умов підвищення ефективності уроків позакласного читання ми вбачаємо в активізації пізнавальної діяльності школярів.

Підтримуючи думку провідних вітчизняних і зарубіжних учених про важливість позитивних емоцій школярів у процесі засвоєння знань, обов'язковою умовою проведення уроків позакласного читання вважаємо піднесення їх емоційної насиченості. При цьому ми, зокрема, керуємося положеннями Л. Виготського: "...Саме емоційні реакції повинні складати основу виховного процесу. Перш ніж повідомити те чи інше знання, учитель повинен викликати відповідну емоцію учня й потурбуватися про те, щоб ця емоція пов'язалася з новим знанням. Тільки те знання може прищепитися, яке пройшло крізь почуття учня" [3: 142]. Завдання вчителя полягає в тому, щоб розвивати в дітей оптимістичну впевненість у можливості подолання труднощів, пов'язаних із навчанням. У вихованні стійкого бажання вчитися й досягати щоразу кращих успіхів велике значення має та життєрадісна атмосфера, яка створюється під умілим керівництвом учителя. Ще прогресивні педагоги минулого (Я.-А. Коменський, І. Песталоцці, А. Дістервег, К. Ушинський та ін.) звертали увагу на важливість радісних

переживань школярів, закликали позбутися на уроках нудьги й страху та створювати атмосферу напруженого чекання, подиву, контрасту. Досягти цього в сучасних умовах можна шляхом запровадження елементів педагогіки співробітництва, авторами якої є С. Лисенкова, Ш. Амонашвілі, Є. Ільїн, В. Шаталов та ін. Ця педагогіка орієнтована на всебічний розвиток особистості, чутлива до внутрішнього світу вихованців, сфери їхніх уподобань, нахилів, індивідуальних особливостей, вона виступає проти насильства в навчанні й спрямована на спільну діяльність учителя та учнів. Запровадження елементів співробітництва на уроках позакласного читання дає змогу створити атмосферу доброзичливості, спільного творчого пошуку, обміну думками. Педагог привчає школярів із повагою ставитися до думок товаришів, підхоплювати й розвивати висловлену думку, відстоювати своє твердження, співпереживати успіхам і невдачам однокласників. Учитель не тільки спрямовує діяльність школярів, а й сам стає учасником колективного пошуку.

Створенню позитивної емоційної атмосфери й розвитку інтересу до навчання допомагає використання ігор. На уроках позакласного читання, на нашу думку, передусім доцільне використання таких сюжетно-рольових та літературних ігор, які б сприяли виробленню навичок спілкування з книжкою та активізували процес сприймання художніх творів.

Однією з важливих умов інтенсифікації навчально-виховного процесу в сучасних умовах є інтегровані процеси, зокрема, використання міжпредметних зв'язків. Особливу роль вони відіграють у розвитку загальнонавчальних умінь і навичок та у формуванні особистісних якостей учнів. Міжпредметні зв'язки класного й позакласного читання складають важливу основу формування в учнів читацької самостійності, тому в процесі планування уроків необхідно приділяти цим зв'язкам значну увагу. При цьому ми керуємось також результатами наукових досліджень М. Наумчук, які довели, що формування читацької самостійності буде ефективним за чіткої та усвідомленої взаємодії класного й позакласного читання за трьома типами взаємозв'язків: змістового, процесуального й мотиваційного. Змістовий тип взаємозв'язку між класним і позакласним читанням повинен передбачати інтеграцію навчальних матеріалів за тематичною, жанровою, авторською характеристиками. Процесуальний тип взаємозв'язку полягає в засвоєнні на обох уроках знань, вироблення вмінь і навичок, що складають компоненти читацької самостійності, а мотиваційний тип – у формуванні ставлень учнів до книжки та її змісту [4].

Як свідчить педагогічна практика, успіх у роботі вчителя значною мірою зумовлюється його особистісними рисами. Особливо великий вплив на вихованців здійснює вчитель початкових класів, оскільки діти цього віку схильні до наслідування вчинків педагога. Однак, як справедливо зазначав В. Сухомлинський, владарювати над думками вихованців можна лише тоді, коли в самого педагога багате життя в світі книжок. Звертаючись до вчителів, учений писав: "Знання, почерпнуті з книжок, опромінюються особистими думками, і червоною ниткою через вашу свідомість проходить думка про те,

що ваші розумові й емоційні надбання повинні хоч невеликою краплинкою ввійти в духовний світ наших вихованців". І далі радив: "Найчутливіші, неповторно індивідуальні, норавливі, "бунтівливі", непокірні натури й характери при вмілому підході стануть книголюбамі. Підкорюйте їх книжками й розумом" [5: 594].

Отже, однією з психолого-педагогічних умов на уроках позакласного читання є підкреслено позитивне ставлення вчителя до книжки, самостійного читання.

На нашу думку, особливої уваги педагога під час роботи з дитячою книжкою вимагає оцінювання знань і вмінь школярів. Учитель повинен надзвичайно вдумливо й диференційовано підходити до оцінювання діяльності учнів, адже оцінка – один із найтонших інструментів виховання. Підтримуючи думку вчених (Ш. Амонішвілі, А. Люблінської, О. Скрипченка, В. Сухомлинського та ін.), що оцінка повинна виконувати роль стимулятора, який пробуджує дітей до подальшої, більш складної діяльності, ми вважаємо за недоцільне використання на уроках позакласного читання незадовільних оцінок, оскільки ніщо так не пригнічує дитину, як усвідомлення безперспективності. У разі незадовільних відповідей учнів, на наш погляд, доцільно частіше звертатися до так званого "відстроченого" оцінювання, спонукаючи дітей до навчальної діяльності.

Зазначимо, що доцільність вибору саме таких умов навчання школярів-читачів обґрунтована, з одного боку, характером недоліків, виявлених нами під час проведення експерименту, з іншого – врахуванням передового педагогічного досвіду та власної багаторічної практичної діяльності в загальноосвітній школі й педагогічному вузі. Дотримання оптимальних психолого-педагогічних та методичних умов навчання й виховання на уроках позакласного читання дає змогу досягти значного зростання об'єктивних показників читацької самостійності учнів: знання широкого кола доступних книжок; сформованості навичок самостійного спілкування з книжкою; підвищення інтересу до читання.

Безперечно, запропоновані шляхи підвищення ефективності уроків позакласного читання в сучасній податковій школі повністю не вирішують проблеми розвитку читацької самостійності молодших школярів. Подальшого вирішення вимагають такі її аспекти, як забезпечення шкільних бібліотек високохудожньою літературою для школярів і навчально-методичною – для вчителів, підвищення ролі сім'ї в розвитку читацьких інтересів дітей в умовах сьогодення та ін. Проблема виховання поваги й любові до книжки, потреби в постійному спілкуванні з нею настільки важлива, що вимагає об'єднання зусиль педагогів, бібліотекарів, батьків, громадськості. Тільки всі разом ми зможемо виховати читача – творчу, духовно та інтелектуально багату особистість.

Список використаних джерел та літератури

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / За ред. М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
2. Волошина Н., Пасічник Є., Скрипченко Н., Хропко П. Концепція літературної освіти: Проект // Дивослово. – 1994. – № 4. – С. 26–34.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Наумчук М.М. Взаимосвязь классного и внеклассного чтения как средство формирования читательской самостоятельности младших школьников: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02. – К., 1987. – 18 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.